

Vyskupijos centro formavimas Panevėžyje 1926-1940 m.

1926 m. balandžio 4-oji – svarbi Lietuvos Bažnyčios istorijos diena. Įgyvendinta ilgai laukta reforma – bule *Lituanorum gente* popiežius Pijus XI paskelbė sudaręs Lietuvos bažnytinę provinciją*, kurios ribos sutapo su nepriklausomybę iškovojusios valstybės sienomis. Šalia Vilkaviškio, Kaišiadorių bei Telšių, naujos vyskupijos centru tapo ir Panevėžys, čia netrukus imtos kurti tokiam centrui būtinos institucijos – atsirado kapitula ir kurija, vyskupo katedra, imta ieškoti vietos dvasinei seminarijai.

Panevėžio vyskupo katedrą užėmė Kazimieras Paltarokas. Šis dvasininkas tapo vyskupu sulaukęs 51-erių, buvo baigęs dvasinę akademiją, kanauninkas, dvasinės seminarijos profesorius, neblogai valdęs plunksną ir išleidęs ne vieną Lietuvos Bažnyčiai aktualią knygą. Amžininkų buvo vertinamas kaip valingas, Bažnyčios interesams atsidavęs ganytojas¹. 1926 m. vasaros pradžioje apsigyvenęs Panevėžyje jis susidūrė su nemažais iššūkiais – vyskupijos centrą ėmė kurti kone „tuščioje vietoje“ ir ne itin draugiškoje politinėje aplinkoje.

Tema apie vyskupijų centrų organizavimą nėra visai nauja istorinėje literatūroje, daug duomenų apie kūrimąsi Panevėžyje paliko pats vyskupas K. Paltarokas bei jo bendradarbiai². Tačiau specialiai istoriografijoje ši problematika iki šiol analizuota nebuvo. Pasitelkus Lietuvos valstybės istorijos ir Lietuvos centrinio valstybės archyvų fondus (LVIA ir LCVA), šiame darbe į vyskupijos formavimą pažvelgsime dviem rakursais: 1) analizuosime, su kokiomis finansinėmis problemomis susidūrė vyskupas K. Paltarokas, kaip jos spręstos; toks finansinis aspektas leis išryškinti dvasininkų ir visų tikinčiųjų žmonių indėlį formuojant vyskupijos centro struktūras, K. Paltaroko gebėjimą sutelkti žmones jaunos vyskupijos bažnytinio bei religinio gyvenimo permainoms; taip pat leis parodyti iš pirmo žvilgsnio Bažnyčiai itin nedraugiškos tautininkų valdžios finansinės paramos mastą; 2) aptarsime K. Paltaroko pastangas formuoti vyskupijos dvasininkų bendruomenę, atnaujinti bažnytinį gyvenimą jam patikėtoje Lietuvos dalyje.

Bažnytinių institucijų sukūrimas nebuvo lengva užduotis nė vienam iš naujai paskirtų ganytojų: susidurta su materialinėmis ir politinėmis kliūtimis. Vyskupijų centrais tapusiuose miestuose (išskyrus

* Naująją bažnytinę provinciją sudarė Kauno arkivyskupija su 4 vyskupijomis: Panevėžio, Telšių (su Klaipėdos prelatūra), Kaišiadorių ir Vilkaviškio.

¹ P., Svarbios sukaktuvės, *Tiesos kelias*, 1935, nr. 11, p. 616–621; M. Krupavičius, Vysk. Kazimieras Paltarokas, *Tėvynės sargas*, 1958, 1, p. 1–22; V. Balčiūnas, Sacerdos magnus. Vyskupas Kazimieras Paltarokas, *Aidai*, 1958, 4, p. 145–156; A. Streikus, Konfliktas ar kompromisas? *Naujasis židinys*, 1998, nr. 1/2, p. 25–32.

² *Vyskupas Kazimieras Paltarokas: bibliografija, amžininkų atsiminimai*, Panevėžys, 1998; K. Paltarokas, *Gyvenimo bruožai*, Vilnius: LKMA, 2005. Šioje knygoje publikuojami ne tik vyskupo, bet ir kunigo Jono Gasiūno atsiminimai.

Kauną) nebuvo katedrų rangui darančių bažnyčių, kaip ir vyskupų rangui bei reprezentacijai tinkamų pastatų, akademinų kolektyvų, pajėgių organizuoti teologijos studijas seminaruose. Tuo tarpu Bažnyčiai istoriniais 1926-aisiais vyriausybė keitė vyriausybę – krikščionys demokratai neteko valdžios per gegužę vykusius rinkimus, o juos laimėję liaudininkai ir socialdemokratai buvo nuversti per gruodžio mėnesį įvykdytą perversmą, kai valdžios vairas ilgam atiteko tautininkams. Nei kairieji, nei tautininkai nenorėjo išlaidauti remdami ką tik įsteigtas vyskupijas. Bažnyčios įtakos visuomenei stiprinimas prasilenkė su tautininkų interesu apriboti įtakingiausios Lietuvoje politinės jėgos – krikščionių demokratų – veiklą ir socialinį svorį.

Nors Katalikų Bažnyčios ir valstybės santykius Lietuvoje reglamentavo 1927 m. sudarytas konkordatas su Vatikanu, jį pasirašiusios tautininkų valdžios ir vyskupų nuomonės dėl atskirų straipsnių iš esmės nesutapo. Netrukus įsisenėjo keletas problemų, rimtai komplikavusių tarpusavio santykius. Politiniais konkurentais siekusi atsikratyti tautininkų valdžia beveik visus katalikų kunigus traktavo kaip krikščionių demokratų „agentus“, siaurino jų įtaką jaunimui, siekė susilpninti ekonomines pozicijas, cenzūravo spaudą. Vyriausybei kovojant su krikščionimis demokratais, augo Bažnyčios nuoskaudos. Jos vadovybė negalėjo taikstyti su konfesinių mokyklų uždarymu, Teologijos-filosofijos fakulteto veiklos ribojimu, katalikiškų ekonominių organizacijų žlugdymu. Konfliktas ypač sustiprėjo 1930 m. švietimo ministrui uždraudus mokyklose ateitininkų kuopeles: kunigų globojama jų veikla pasitraukė į nelabai slepiamą pogrindį, policija ir saugumas ėmė domėtis „politikuojančiais“ kunigais, bausti juos piniginėmis baudomis ir reikšti pretenzijas vyskupams.

Tad politinė aplinka 3-ojo dešimtmečio pabaigoje ir 4-ajame dešimtmetyje, kai vyskupui K. Paltarokui teko rūpintis vyskupijos centro organizavimu, nebuvo palanki. Ne be reikalo jo atsiminimuose vyrauja konfliktinių situacijų su vyriausybės nariais ir prezidentu Antanu Smetona tema. Sunkioje padėtyje atsidūrę vyskupai dažnai susitikdavo pasitarti, keisdavosi informacija ir koordinavo savo veiksmus. Atsiminimuose K. Paltarokas ne kartą apgailestauja, kad jie neturėjo vienodo požiūrio, dauguma (su arkivyskupu metropolitu Juozapu Skvirecku) buvo linkę nuolaidžiauti vyriausybei. Nors neretai jautėsi „vienas lauke karys“, K. Paltarokas buvo nuosekliausias tautininkų bažnytinės politikos kritikas. Tai galėjo turėti pasekmių jo vadovaujamų vyskupijos institucijų, iš dalies finansuojamų iš valstybės biudžeto, funkcionavimui.

Vyskupo rezidencija, katedra ir seminarija

Žinia apie Panevėžio miesto tapimą naujos vyskupijos centru vietos savivaldybei turėjo būti netikėta. Miesto valdžia – burmistro pareigas 1925–1940 m. ėjo prezidento A. Smetonos svainis Tadas

Chodakauskas – jo atsiradimą sutiko nelabai svetingai. Kurijai teko įrodinėti, kad tokio bažnytinio centro buvimas, prasidėsiančios statybos miestui atneš nemažai naudos. Savivaldybė iš karto apmokestino vyskupą kone patrigubintais nekilnojamojo turto mokesčiais. Jis įsikūrė nenaujame mediniame name Sodų g. 1, kurį nupirko ir 1926 m. birželio mėn. jam perdavė Žemaičių vyskupijos kurija. Jame buvo keletas butų, kuriuose apsigyveno ir kurijos darbuotojai, paties vyskupo žinioje buvo 6 kambariai su koplyčia. Nors pagal šalies įstatymus valstybinės, visuomeninės ir bažnytinės paskirties patalpos nuo mokesčių buvo atleistos, miesto valdyba suskubo apdėti vyskupo nuosavybę 125 Lt mokesčiu ir tik po kurijos kanclerio paakinimų, kad šis asmeniškai naudojosi vos dviem kambariais, o kiti skirti kurijos reikmėms, kad anksčiau ta nuosavybė buvo apmokestinta viso labo 50 Lt, sutiko sumažinti mokestį iki buvusios sumos³. Vėliau kurija buvo įkurdinta šalia vyskupo rezidencijos pastatytame name.

Valdyti vyskupiją ordinarui K. Paltarokui padėjo keletas artimiausių kurijos darbuotojų, kuriems vyriausybė mokėjo atlyginimą pagal nustatytus etatus. Tautininkų valdymo metais tikybų reikalai priklausė Švietimo ministerijos kompetencijai, tiksliau – joje funkcionavusiam Kultūros reikalų departamentui (nuo 1928-ųjų sausio; anksčiau jais užsiėmė Vidaus reikalų ministerija). Per mėnesį Panevėžio vyskupijos kurijai būdavo išmokama 4 490 Lt*. Be šių valstybės biudžeto subsidijų, kurija jautė vyskupijos tikinčiųjų dosnumą – jai buvo padovanotas automobilis (kurijoje įdarbinto vairuotojo žinioje buvo 1930 m. laidos *Biuikas*), vyskupo koplyčios interjeru pasirūpino kelių miestelių katalikiškų organizacijų nariai.

Pirmiausia visos pajėgos vyskupijoje buvo sutelktos Kristaus Karaliaus katedros statybai – ji pastatyta prieš Pirmąjį pasaulinį karą pradėtos, bet taip ir nebaigtos Šv. Stanislovo bažnyčios vietoje. Statyba, trukusi 1926–1930 m., pareikalavo apie 200 tūkst. Lt. Katedra buvo pastatyta iš vidinių vyskupijos resursų: iš pradžių vyskupas K. Paltarokas neprašė vyriausybės paramos, o kai vis dėlto buvo kreiptasi dėl 200 tūkst. Lt pašalpos, valdžia tai praleido negirdomis*. Vis dėlto tautininkų vyriausybė

³ Kurijos kanclerio Povilo Šidlausko susirašinėjimas su miesto burmistru 1926–1927 m., LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 54, l. 107, 109, 110, 114, 119.

* Iš jų 1 200 Lt sudarė vyskupo mėnesio atlyginimas (parapijos klebonas tokią sumą gaudavo per metus); generalinio vikaro mėnesio alga – 900, oficiolo – 800, viceoficiolo – 600, kanclerio – 540, sekretoriaus – 300, kurjerio – 120 Lt („Panevėžio vyskupijos hierarchijos ir kurijos atlyginimo lapai 1930 m. gegužės mėn.“, LCVA, f. 391, ap. 4, b. 399, l. 19).

* K. Paltarokas, *Gyvenimo bruožai*, p. 111. Lėšos Panevėžio katedros statyboms buvo bene pirmoji nesutarimų tarp tautininkų valdžios ir vyskupų priežastis. Iš karto po perversmo (gruodžio 23 d.) tautininkai prašė arkivyskupo J. Skvirecko atsisakyti nuverstosios kairiųjų partijų vyriausybės 1926 m. antrąjį pusmetį dvasininkams neišmokėtų algų. „Paaukojimas tų algų Valstybei būtų patriotiškas gestas [...]. Trumpai sakant, reikia duoti. Pasakyti kategoringai: ne vargu ar galima“, – samprotavo arkivyskupas rašte vyskupui K. Paltarokui (1923 m. gruodžio 23 d., LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 148, l. 214). Tačiau pastarasis pareiškė, kad Panevėžio vyskupijos kunigai savo algas jau paaukojo katedros statybų reikmėms ir numatydamas tokias pajamas kurija užsakė daug statybinių medžiagų. „Prašyčiau Jūsų Ekscelenciją, vedant derybas dėl kunigų algų, pareikšti, kam reikia, šitas mano mintis, kad Panevėžio vyskupijos kunigai nebegali laisvai disponuoti minimomis algomis, nes jos jau paskirtos

reguliariai išmokėdavo sumas Panevėžio katedrai išlaikyti: tam buvo skiriama 5 000 Lt per metus; 1939 m., kai katedra buvo dekoruojama, valdžios prašyta 22 230 Lt⁴.

Lėšos katedros statybai buvo renkamos, kiekvieną vyskupijos parapijietį įpareigojus paremti katedros statybą bent lito auka, kunigams kasmet aukojant dalį savo atlyginimo, organizuojant rinkliavas per atlaidus ir pan. Dėl stabilaus kapitalo stokos ir po 1930 metų pamaldos katedroje beveik dešimtmetį vyko tebesitęsiančių statybos bei apdailos darbų aplinkoje.

Katedra su iškilmėmis pašventinta 1933 m. (vykstant vyskupijos eucharistiniam kongresui), tačiau galutinai baigta dekoruoti tik 1939 m. Ją puošia žinomų Lietuvos skulptorių ir dailininkų kūriniai – Juozo Zikaro, Povilo Puzino ir kitų. Anuomet bažnyčios paprastai būdavo nešildomos, bet Panevėžio katedros rūsyje buvo įrengta grindų apšildymo sistema (eksploatavimas per metus kainuodavo apie 1 500 Lt).

Antra didelių išteklių pareikalavusi statyba buvo mažosios seminarijos rūmai. Visą tarpukarį Panevėžio vyskupijos klierikai (visuose kursuose jų mokydavosi apie 80) buvo siunčiami į Kauno dvasinę seminariją, nes įsteigti konkordatu numatytą mažąją seminariją (turėjusią parengti klierikus studijoms VDU Teologijos-filosofijos fakultete) nepavyko, nerasta tinkamų patalpų; vyriausybės jai pažadėtuose rūmuose atidaryta amatų mokykla. Ginčai su valdžios instancijomis truko beveik dešimtmetį, kol 1938 m. rugpjūčio 4 d. Vatikano seminarijų ir universitetų kongregacija reformavo dvasines seminarijas Lietuvoje ir įsakmiai nurodė Panevėžio vyskupui įsteigti vyskupijoje mažąją seminariją⁵.

Panašiai, kaip statant katedrą, vyskupijos kunigai vėl privalėjo aukoti dalį savo uždarbio (buvo numatyta, kad per trejus metus jie seminarijai paaukos vienerių metų atlyginimą), nors šįkart buvo gauta vyriausybės parama. Sovietų okupacijos išvakarėse pradėtos statybos atnešė vyskupijai didžiulius nuostolius: 1940 m. lapkričio 13 d. vyskupijos Bažnytinių turtų valdymo taryba (BTVT) konstatavo, kad „dėl pasikeitusių krašto ir vyskupijos gyvenimo sąlygų tuo tarpu seminarijos statybos tęsti neįmanoma“⁶. Viltasi, kad pastatas bus baigtas savivaldybės pastangomis – dar liepos mėnesį kurija sutiko su sovietų valdžios paskirto burmistro pavaduotojo Jurašo reikalavimu išmokėti savivaldybei 50 tūkst. Lt mainais į įstrigusią statybų užbaigimą bei pastato įrengimą. Savivaldybė nekvestionavo nuosavybės teisių, tik dėl butų stokos ketino laikinai būsimoje seminarijoje apgyvendinti miesto benamius. Deja, gautus pinigus minėtas Jurašas panaudojo visai kitiems tikslams – nacionalizuotame marijonų vienuolyne įrengė NKVD

bažnytiniams reikalams“, – rašė arkivyskupui K. Paltarokas (gruodžio 25 d. raštas, ten pat, l. 213). Iš šių raštų galima spręsti, kodėl Panevėžio katedros statyba nesulaukė vyriausybės paramos.

⁴ Panevėžio vyskupijos kurijos išlaidų kanceliarijos, ūkio ir Katedros reikalams 1939 m. sąmata, LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 138, l. 37.

⁵ Panevėžio vyskupijos BTVT 1939 m. spalio 21 d. nutarimas, ten pat, b. 306, l. 99.

⁶ Panevėžio vyskupijos BTVT 1940 m. lapkričio 14 d. nutarimas, ten pat, l. 102.

būstinę (Agronomijos g. 34), aptvėrė ją tvora⁷. Seminarijos pastatas ilgai stovėjo nebaigtas, kol 1948 m. miesto valdžia nutarė panaudoti jį mokyklai⁸; dabar – katalikiškos krypties Kazimiero Paltaroko gimnazija.

Kartu su didžiosiomis Panevėžyje vykusiomis statybomis didelių parapijų išteklių pareikalavo jų pačių bažnyčių statybų ir restauravimo darbai. Beveik visos vyskupijos bažnyčios, ypač nukentėjusios nuo karo, 1926–1940 m. buvo atnaujintos, perdažytos. Pavasarį ir rudenį vyskupas K. Paltarokas apie porą savaitių skirdavo jų vizitavimui. Svarbiausias moralinis ir finansinis vyskupijos rėmėjas, žinoma, buvo tikintieji, puoselėję savo parapijų bažnyčias ir didesnėmis ar visai simbolinėmis aukomis prisidėję prie katedros, dvasinės seminarijos statybų, pirkę ir platinę vyskupijos spaudą, veikę katalikiškose draugijose.

Ginčai dėl vyriausybės subsidijų ir ekonominis stabilumas

Kaip ir visiems provincijos miestuose besikuriantiems vyskupams, sudarant Panevėžio vyskupijos biudžetą, K. Paltarokui buvo svarbi vyriausybės parama. Tai pagal nustatytus etatus išmokami minėti atlyginimai vyskupui ir kurijos tarnautojams bei parapijose dirbantiems kunigams. Paramą lėmė ta aplinkybė, kad Lietuvos valstybės žinion perėjo XIX a. carinės Rusijos valdžios nusavinta bažnytinė nuosavybė, kuri tik iš dalies grąžinta buvusiems savininkams (vienuolynams, parapijoms). Deja, valstybės subsidijos vyskupijoms ilgai buvo aštrių ginčų epicentre. Liaudininkų ir socialdemokratų vyriausybė 1926 m. antrąjį pusmetį apskritai jų neišmokėjo, o tautininkų – stengėsi nustatyti savo sąlygas. Vyskupams toks diktatas nebuvo priimtinas, be to, valdžia buvo linkusi nepastebėti parapijų ir kunigų skaičiaus augimo tendencijos ir atitinkamai didinti bažnytines išlaidas.

Nuo valstybės susikūrimo 1918 m. vyriausybės skiriamos lėšos patekdavo į vyskupijų kasą, ir jomis savo nuožiūra disponavo dvasinė valdžia. Tokia sistema buvo labai patogi Bažnyčiai, sudarė palankias sąlygas kaupti kapitalą didesnėms statyboms, planuoti išlaidas. Tautininkų vyriausybei ėmus reikalauti, kad numatytos sumos būtų išmokamos tiesiogiai gavėjams ir patvirtintos jų parašais, vyskupai ilgai tam priešinosi, neteikė dvasininkų sąrašų. Panevėžio vyskupijos kurija taip pat nepakluso valdžios spaudimui. Ginčams užtrukus algos mokėtos nereguliariai, antai 1932 m. jų negauta net septynis mėnesius⁹. Negalėdama susitarti su kurijomis, Švietimo ministerija siuntinėjo atlyginimus kunigams asmeniškai paštu pagal pačios ministerijos pastangomis sudarytus, todėl ganėtinais netiksliais, sąrašais.

⁷ Vyskupijos generalinio vikaro 1941 m. rugpjūčio 8 d. raštas Panevėžio apygardos teismo prokurorui, ten pat, l. 105; Panevėžio miesto burmistro rugpjūčio 6 d. raštas vyskupijos kurijai, ten pat, l. 106.

⁸ Panevėžio miesto VK pirmininko Butkio 1948 m. balandžio 16 d. raštas Religinių kultūrų reikalų tarybos prie LSSR MT įgaliotiniui, LCVA, f. R 181, ap. 1, b. 26, l. 108.

⁹ Vyskupo K. Paltaroko 1932 m. gruodžio 27 d. raštas švietimo ministrui, ten pat, b. 138, l. 195.

Panevėžio vyskupijos kunigai taip siunčiamų jiems pinigų neėmė, juos kurijos nustatyta tvarka paimdavo ir išdalydavo dekanai¹⁰. Į vyriausybės reikalavimą patvirtinti atsiskaitymą parašais žiūrėta pro pirštus. Kaip teisinosi Utenos dekanas, „iš kunigų, kurie per mano rankas gaudavo atlyginimą, pakvitavimų nedrįsdavau reikalauti ir jų neturiu, nes toks reikalavimas man atrodė lygiu kunigo garbės įžeidimui“¹¹.

Problema buvo išspręsta 1936 m., kai švietimo ministras patvirtino valstybės subsidijų mokėjimo tvarką reglamentuojančias taisykles¹². Jos galutinai įteisino vyriausybės numatytą praktiką. Subsidijos, skiriamos pagal vyskupijų kurijų pateikiamas metines sąmatas, pasiekdavo jas 3 kartus per metus. Etatinius atlyginimus išmokėdavo kurijos pagal pačių sudarytus ir švietimo ministro patvirtintus sąrašus ir, surinkusios kunigų bei kurijos tarnautojų parašus, gražindavo tuos „algų lapus“ ministerijai. Kurijos iš esmės išsaugojo galimybę disponuoti valstybės skiriamomis lėšomis, nes metų pabaigoje neprivalėjo atsiskaityti už atskiras išlaidų eilutes nei ministerijai, nei Valstybės kontrolei.

Švietimo ministerija Panevėžio vyskupijai 1929 m. skyrė 173 etatus: be vyskupo ir kurijos tarnautojų (kaip minėta, etatai buvo skirti generaliniam vikarui, oficiolui bei viceoficiolui, kancleriui, sekretoriui ir kurjeriui), etatinis atlyginimas mokėtas 10 dekanų, 106 klebonams ir 50 vikarų¹³. Tokio skaičiaus parapijų dvasininkų išlaikymas vyriausybei kainavo 21 156 Lt per mėnesį¹⁴. Panevėžio vyskupijos kurija iš pat pradžių pretendavo į didesnes sumas*, o praėjus beveik dešimtmečiui, visų Lietuvos vyskupijų kurijos siekė papildyti valstybės subsidijuojamų etatų skaičių. Panevėžio vyskupijos kurija 1938 m. pradžioje parengė projektą, numatydama 13 naujų etatų vyskupijos kurijoje bei katedroje** ir 19 – parapijose (4 klebonų / filialistų ir 15 vikarų), Švietimo ministerijos finansavimas turėjo padidėti 79 080 Lt per metus¹⁵. Bet dėl prasidėjusios politinės krizės vyriausybės išmokos Bažnyčiai nebedidėjo.

¹⁰ K. Paltarokas, *Gyvenimo bruožai*, p. 111.

¹¹ Utenos dekanas 1935 m. rugsėjo 18 d. raštas vyskupijos kurijai, LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 148, l. 26.

¹² „R. Katalikų Vyskupijos Kurijų reikalams iš Švietimo Ministerijos kreditams gauti ir iš jų atsiskaityti Taisyklės“, švietimo ministro J. Tonkūno patvirtintos 1936 m. balandžio 23 d., ten pat, b. 138, l. 137–140.

¹³ Švietimo ministerijos etatų pakeitimas, *Vyriausybės žinios*, 1929, nr. 298, eil. 1994.

¹⁴ „Rymo katalikams per vieną mėnesį išmokama“ [1932 m.], LCVA, f. 391, ap. 4, b. 404, l. 40.

* Vyskupijos kurijos skaičiavimais (1930 m.), buvo būtini dar du etatai kurijoje (notaro ir mašininko, t. y. rašančio rašomąja mašinėle), kanceliarinėms bei ūkinėms išlaidoms – 6 560 Lt vietoje vyriausybės skirtų 5 000 Lt, beveik tūkstančiu litų daugiau (4 980 Lt) kunigams už dalyvavimą bažnytinio tribunolo ir BTVT posėdžiuose, katedrai išlaikyti – 8 600 Lt vietoje skirtų 5 000, šešiams kunigams invalidams – 10 800 Lt vietoje skirtų 4 000 Lt (Panevėžio vyskupijos 1930 metams sąmata, LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 148, l. 159-160).

** Kurijai prašyta papildomų etatų vyskupo sekretoriaus, teisingumo ir moterystės ryšio gynėjo, vyskupijos Tribunolo ir BTVT notaro, Metrikų skyriaus archyvaro ir mašininko bei sargo pareigybėms, katedrai – viceprepozito, 4 vikarų, vargonininko ir zakristijono bei sargo etatų. Beje, pastarosios trys pareigybės iki tol buvo subsidijuojamos valstybės lėšomis iš katedros išlaikymui skiriamų lėšų.

¹⁵ Panevėžio vyskupijos kurijos etatų papildymo projektas, 1938 m. sausio 14 d., LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 138, l. 50.

Nesutarta su vyriausybe ir dėl dvasininkų darbo pajamų mokesčių. Mokesčių inspekcijos paprastai gerokai padidindavo klebonų pajamas, sukeldamos jų ir kurijos pasipiktinimą nepagrįstai „išpūstais“ mokesčiais. Ši sritis taip ir nebuvo reglamentuota, nes parapijų biudžetai pasižymėjo nepastovumu, be to, kunigai paprastai neturėdavo pajamas ir išlaidas patvirtinančių dokumentų.

Vyskupai nedvejojami disponavo valstybės skirtomis parapijų kunigams subsidijomis, nes šie turėjo daugiau pajamų šaltinių. Jų biudžetą sudarė pajamos už religinius patarnavimus, be to, dauguma parapijų gyvavo bažnytkaimiuose, kur klebonijoms priklausė vadinamosios beneficijos, – žemės sklypai su ūkiniais pastatais, samdoma šeimyna. Jų dydis galėjo siekti iki 80 ha, tačiau Panevėžio vyskupijoje didžiausios beneficijos buvo perpus mažesnės. Daugeliu jų, gautų kaip bažnyčių fondatorių donacijos, parapijos naudojos kelis šimtmečius, kitas aukėjo arba nupirko parapijiečiai. Žemės stokojusios vyskupijos parapijos 6–8 ha sklypus gavo vykstant žemės reformai (ten, kur buvo dalijami dvarai).

Dauguma klebonų anuomet buvo kilę iš kaimo ir neblogai tvarkėsi ūkiuose, bet neretas jautėsi paskirtas parapijon laikinai ir tinkamai nesirūpino jam patikėtu bažnytiniu turtu. Todėl vyskupijoje buvo nustatytos disponavimo beneficijomis taisyklės, dekanatuose sudarytos bažnytinių pastatų priežiūros komisijos¹⁶. Esant reikalui, trijų kunigų komisija galėjo įvertinti beneficijos būklę ir rekomenduoti nuobaudą už jos „nugyvenimą“.

Dėl katalikybės persekiojimo carų laikais pasekmių atskirų parapijų bažnytinės nuosavybės juridinis statusas nebuvo aiškus. „Ne viena bažnyčia neturi dokumentų, kuriais remiantis valdo tam tikrą, ypač nejudamą, turtą. Vienatinis dokumentas kartais esti bažnyčios inventorių; jam kartais nenorima pripažinti juridinės vertės“¹⁷, – konstatuota 1930 m. vykusioje dekanų konferencijoje, todėl rūpintis sudaryti beneficijų planus, kitus nuosavybės dokumentus ir juos įteisinti¹⁸. Bažnytinio turto administravimas pareikalavo daug pastangų ir išteklių, bet jau pirmosios sovietų okupacijos metais visos parapijos jo neteko (buvo paliekama tik iki 3 ha), o po karo buvo nacionalizuoti ne tik sklypai, bet ir bažnytiniai pastatai, dažnas klebonas prarado net kleboniją.

Kita vyskupijos ekonominio gyvenimo tarpukariu problema buvo susijusi su labai nevienodomis parapijų pajamomis – vienoje jų kunigai vos galėjo išgyventi, kitose džiaugėsi materialine gerove. Vėliau sovietmečiu valdžia manipuliavo tokia padėtimi, versdama vyskupijų valdytojus „nukišti“ į menkas

¹⁶ Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos 1929 VII 2 d. nutarimai, dalyvaujant J. E. Vyskupui ir Katedros Kapitulai, ten pat, b. 174, l. 111–112.

¹⁷ Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1930 V. D. metais liepos 1 d., nutarimai, dalyvaujant J. E. Vyskupui, Kapitulai ir Kurijos nariams, ten pat, l. 107; Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1933 m. rugpjūčio mėn. 3 d., nutarimai, ten pat, l. 86.

¹⁸ Ten pat; Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1934 m. rugpjūčio 3 d., nutarimai, ten pat, l. 82–83.

neturtingas parapijas nepaklusnius, prasižengusius kunigus. O vyskupas K. Paltarokas siekė sulyginti klebonų pajamas: dėl to parapijos buvo suskirstytos į 6 kategorijas, kurių turtingiausios privalėjo mokėti didesnius mokesčius bendriesiems dvasininkijos ir vyskupijos klierikų mokslinimo reikalams, neturtingesnės bendruomenės nuo mokesčių buvo atleistos arba net galėjo pretenduoti į paramą¹⁹. Nuo 1937 m. svarstyta galimybė didesnėse beneficijose skirti sklypus bažnyčios tarnams – vargonininkams, zakristijonams, špitolninkams; brendo mintis klebonus traktuoti kaip beneficijų nuomininkus, privalančius mokėti pajamų mokesčius į parapijos kasą, iš kurios jiems būtų mokamas kurijos nustatyto dydžio atlyginimas²⁰.

Vyskupija turėjo pasirūpinti nusenusiais kunigais bei invalidais, todėl, perimant Kauno arkivyskupijos praktiką, 1928 m. įsteigta Panevėžio vyskupijos kunigų invalidų ir emeritų kasa. Apie šeštadalį jos pajamų sudarė vyriausybės subsidijos, likusias – kunigų įnašai. Pvz., 1935 m. Panevėžio vyskupijoje emeritų buvo 19, vyriausybė jiems išmokėjo beveik 5 700 Lt²¹, t. y. maždaug 300 Lt per metus asmeniui. Užsibrėžta per 10 metų vyskupijoje atidaryti dar bent 9 altarijas, kuriose galėtų nukaršti seni kunigai²²; atidarytos aštuonios: Kamajuose, Klovainiuose, Krekenavoje, Pasvalyje, Rokiškyje, Šimonyse, Vadokliuose ir Kupiškyje, daugiausia atskirų kunigų pastangomis ir lėšomis.

Panevėžio vyskupijos kunigų invalidų ir emeritų kasa sukaupe nemažą kapitalą (1939 m. joje buvo 84 241 Lt)²³, todėl ne tik išmokėdavo pensijas nusenusiems kunigams, finansavo altarijų remontą, bet ir paremdavo bėdon patekusius kunigus (suteikdavo paskolas, pašalpas užsitęsusių ligos atveju).

Kaip liudija žemiau pateikta lentelė *Panevėžio vyskupijos augimas 1926–1940 m.*, vyskupijoje ryškėjo aiški augimo tendencija – daugėjo ir tikinčiųjų, ir šventovių, ir kunigų. Per tuo metus vyskupijoje atsirado net 22 naujos parapijos, 3 rektoratai ir 3 koplyčios, pastatyta 14 naujų bažnyčių. Jei 1926 m. vienam kunigui teko maždaug 2 193 tikintieji, tai 1940 m. – 1 775. Tai leido kunigams būti arčiau žmonių, daugiau dėmesio skirti jaunimo ugdymui, draugijoms.

Bažnytinio gyvenimo atnaujinimas

Įkurtoji Panevėžio vyskupija buvo padalyta į 10 dekanatų, kaip minėta, atsirado kapitula, vyskupijos kurija, paskirti bažnytinio teismo, vyskupijos Bažnytinių turtų valdymo tarybos (BTVT) nariai,

¹⁹ Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1933 m. rugpjūčio mėn. 3 d., nutarimai, ten pat, l. 88.

²⁰ Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1937 m. rugpjūčio 3 d., protokolas, ten pat, l. 53; Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1934 m. rugpjūčio 3 d., protokolas, ten pat, l. 24–25.

²¹ „Panevėžio vyskupijos kunigų invalidų ir emeritų kasos 1935 m. sąmata“, ten pat, b. 138, l. 146.

²² Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos 1929 VII 2 d. nutarimai, dalyvaujant J. E. Vyskupui ir Katedros Kapitulai, ten pat, b. 174, l. 112.

²³ Kunigų invalidų ir emeritų kasos 1939 m. apyskaita, ten pat, b. 258, l. 252.

cenzorai, įsteigta Kunigų invalidų ir emeritų kasa. Toli nuo dvasinės valdžios gyvenę parapijų kunigai buvo įtraukti į vyskupijos gyvenimą – bemaž kiekvienas privalėjo parengti ir perskaityti pranešimus kasmet dekanų šaukiamuose pasitarimuose. Tai skatino atnaujinti teologines žinias, analizuoti padėtį parapijoje. Vasaromis dekanai rinkdavosi į konferencijas, apsvarstydavo aktualiausius klausimus ir numatydavo jų sprendimo būdus, įsipareigodavo priimtais nutarimais. Vyskupo pastangomis net apie 100 vyskupijos kunigų 1926–1927 m. dalyvavo Kaune ir Panevėžyje surengtuose socialiniuose kursuose. 1936 m. pradžioje buvo sušauktas vyskupijos Sinodas, kuriame priimta bei patikslinta apie 600 vyskupijos gyvenimui ir dvasininkams aktualių sprendimų²⁴.

Vyskupas iš karto stengėsi padėti pagrindus ilgalaikiai administravimo sistemai – dvasininkai gavo aiškias instrukcijas, kaip tvarkyti parapijos raštinę bei archyvą, kaip gavus paskyrimą į kitą parapiją perduoti ir perimti parapijos nuosavybę, kokias sutartis sudaryti su bažnyčios tarnautojais ir kt. Vyskupijos vadovybė skatino kunigus kuo aktyviau dalyvauti vietos socialiniame gyvenime, globoti religines ir visas kitas kultūrinės, ekonomines katalikiškas draugijas, jas steigti savo parapijose, ieškoti bendradarbių tarp vietos inteligentų, ypač mokytojų²⁵.

Itin svarbus dėmesys skirtas „gyvajai bažnyčiai“ – vyskupijos tikinčiųjų religiniam ugdymui. Jau 1927 m. parengta intensyvi vaikų katekizavimo programa – kasmet gegužės mėnesį numatyta tam skirti 5 dienas per savaitę, dirbant mokyklose ar bažnyčiose po 4 valandas kasdien; tokį kursą baigusieji atlikdavo pirmąją išpažintį, o pirmosios Komunijos priedavo kitais metais – birželio mėnesį išklausę antrą analogiškos trukmės katekizavimo kursą. Trečiaisiais metais vaikų laukė dar vienas toks pat intensyvus mėnesio katekizavimo kursas, plačiau supažindinant su apeigų ir švenčių prasme, Bažnyčios istorija. Tik tokias katekizavimo pakopas iki 14 metų įveikusieji galėjo pasijusti esą sąmoningais katalikais²⁶. Sunku pasakyti, ar numatyta katekizavimo programa buvo įgyvendinama kiekvienoje parapijoje, juolab kai kur kunigai ją pradėdavo jau kovo mėnesį, ir Švietimo ministeriją pasiekė mokytojų skundai, kad dėl ankstyvos katekizacijos vaikai nelanko mokyklų²⁷.

Apskritai vyskupijoje ryškėjo tendencija labiau įtraukti pasauliečius, organizacijų narius į parapijų administravimo reikalus, bažnytkaimiuose aktyvinti Bažnyčių palaikymo tarybas, steigti parapijų komitetus, kuriuos sudarytų kaimų maršalkos, besirūpinantys rinkliavomis, tvarka bažnyčiose bei jų

²⁴ Žr.: Pirmojo Panevėžio vyskupijos sinodo darbų protokolai, LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 267.

²⁵ Dekanų konferencijos, įvykusios 1926 VII 16 Panevėžio vyskupo rūmuose, nutarimai, LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 174, l. 186; Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1927 VII 14–15 vyskupo namuose, nutarimai, ten pat, l. 116.

²⁶ Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1927 VII 14–15 vyskupo namuose, nutarimai, ten pat, l. 117.

²⁷ Biržų apskrities II rajono pradinių mokyklų inspektoriaus J. Alekno 1930 m. balandžio 5 d. raštas Švietimo ministerijos I departamentui, LCVA, f. 391, ap. 4, b. 399, l. 4.

šventoriuose, kapinėse²⁸. Kunigai privalėjo laikytis punktualumo, sakyti pamokslus pasiruošę ir ne ilgesnius kaip 20–30 minučių²⁹. Vyskupas siekė, kad visose parapijose vyktų misijos, skirtos jaunimo, vyrų ir moterų dvasiniam atsinaujinimui (jas paprastai vesdavo iškalba garsėjantys marijonų ir jėzuitų kunigai). Atkreiptas dėmesys į masinius renginius, siekta juos maksimaliai išnaudoti pastoracijai. Pasisakyta už parapijose įprastų trijų dienų metinių rekolekcijų laiko paskirstymą atskirai kviečiant jaunimą, vyrus ir moteris, už atlaidų skaičiaus mažinimą (per metus parapijoje surengiant vienus–dvejus). Vyskupas ragino parapijų draugijas puošti bažnyčias gėlėmis ir žvakėmis, o kunigus – bent kartą per metus kruopščiai išvalyti bažnyčias, nuolat plauti ir dezinfekuoti žmonių bučiuojamus kryžius, kas savaitę keisti ir švariame inde laikyti švęstą vandenį, menkaverčius paveikslus, statulas, dirbtines gėles, sudėvėtus liturginius drabužius ir kt. pamažu keisti naujais, labiau derančiais sakralinei erdvei³⁰.

Gal todėl, kad vyskupavo savame krašte, K. Paltarokas bene labiausiai iš ganytojų rūpinosi vyskupijos istoriniu bei kultūriniu paveldu, pats domėjosi jos bažnyčių praeitimi ir kitus kunigus skatino rinkti medžiagą, fotografijas bei rašyti parapijų istorijas, perrašyti ir siųsti kurijai bažnyčių inventorius³¹. Šio darbo rezultatas – didžiulės apimties rankraštis apie visas parapijas ir bažnyčias *Panevėžio vyskupija*, dienos šviesą išvydęs jau nepriklausomoje Lietuvoje po 1990-ųjų³². Tik atvykęs į Panevėžį, K. Paltarokas ėmėsi kurti vyskupijos knygyną (jam perdavė dalį savo turimų knygų, kunigai buvo įpareigoti per metus tokio knygyno reikmėms paaukoti bent 5 litus), Palėvenėje – bažnytinių muziejų (tam vienuolyne buvo skirti du kambariai³³, tačiau drėgni vienuolyno mūrai greičiausiai netiko muziejui).

Siekiant organizuoti nepasiturinčiųjų šalpą planuota kiekvienoje parapijoje įsteigti labdara užsiimančias draugijas, sutelkus kelių parapijų išteklius atidaryti vaikų ir senelių prieglaudą arba tokius globotinius apgyvendinti šeimose. Stengtasi atsikratyti profesionalių elgetautojų; įdomu, kad svarstyta galimybė tikriems elgetoms leisti rinkti aukas prie bažnyčių tik su leidimais su jų fotografijomis³⁴.

²⁸ Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1939 m. rugpjūčio 3 d., protokolas, LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 174, l. 16.

²⁹ Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1934 m. rugpjūčio 3 d., nutarimai, ten pat, l. 84.

³⁰ Dekanų konferencijos, įvykusios 1926 VII 16 Panevėžio vyskupo rūmuose, nutarimai, ten pat, l. 185; Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos 1929 VII 2 d. nutarimai, dalyvaujant J. E. Vyskupui ir Katedros Kapitulai, ten pat, l. 110.

³¹ Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos 1929 VII 2 d. nutarimai, dalyvaujant J. E. Vyskupui ir Katedros Kapitulai, ten pat, l. 110; Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1931 m. liepos 9 ir 10 d., dalyvaujant J. E. Vyskupui, Kapitulai ir Kurijos nariams, nutarimai, ten pat, l. 101.

³² *Panevėžio vyskupija*, red. K. Paltarokas, Vilnius: LKMA, 1998.

³³ Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1927 VII 14–15 vyskupo namuose, nutarimai, LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 174, l. 120.

³⁴ Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos 1928 VII 12–13 d., J. E. Vyskupui vadovaujant, dalyvaujant Kapitulai, nutarimai, ten pat, l. 114–115.

Bažnytiniai papročiai tarpukariu buvo gana griežti, ir sunku būtų tvirtinti, kad jie liberalėjo. Antai kunigai privalėjo dėvėti ilgas sutanas (nebent kelionėj ar gavę specialų vyskupo leidimą)³⁵, 1926 m. vyskupijos dekanai nutarė nereikalauti, kad žmonės bučiuotų kunigams ranką, bet kartu ir „negriauti papročio, kurs yra gilios mūsų krašto dvasiškijai pagarbos reiškinys“³⁶, 1929 m. nutarta katalikiškų organizacijų renginiuose netoleruoti „nepadorių moderniškųjų šokių“, merginoms rekomenduota dėvėti tautinius drabužius³⁷. Bet, pvz., 1930 m. pritarta naujai apeigai – dalyti Švč. Sakramentą su patena, leidžiama per žmonių rankas³⁸.

Lentelė: *Panevėžio vyskupijos augimas 1926–1940 m.*

	1926 m.	1940 m.
Tikinčiųjų katalikų	375 000	418 950
Bažnyčių	69 parapijų ir 41 filija, 4 rektoratai, 79 koplyčios (iš viso 193)	91 parapija, 27 filijos, 7 rektoratai, 82 koplyčios (iš viso 207)
Kunigų	171	236 ir 5 vienuoliai kunigai (marijonai)

Lentelė sudaryta pagal: *Elenchus omnium ecclesiarum et universi cleri provinciae ecclesiasticae Lituanae pro anno Domini 1940*, [b. v.], p. 140, 182.

Vietoj išvadų

Vyskupijos centro organizavimas Panevėžyje užtruko visus 1926–1940 metus, bet nebuvo baigtas, nes neįkurta dvasinė seminarija. Prie jo formavimo bei funkcionavimo nemažai prisidėjo valstybė: nežiūrint komplikuočių santykių su vyskupais, tautininkų vyriausybė vykdė finansinius įsipareigojimus Bažnyčiai. Didžioji dalis bažnytinių struktūrų, kaip ir Panevėžio vyskupijos kurija, katedra, parapijų kunigai, konfesinės mokyklos, naudojami valstybiniu finansavimu, ne visuomet pakankamu, tačiau gana solidžiu. Smulkmeniška išlaidų kontrole nesaistomos, garantuotos pajamos iš valstybės išdo leido vyskupui K. Paltarokui tvarkyti tam tikras „laisvas“ lėšas, numatyti ir įgyvendinti stambius statybos projektus.

Vyskupas K. Paltarokas stengėsi pagyvinti ir atnaujinti bažnytinį gyvenimą parapijose, lavinti bei drausminti dvasininkus, įteisinti bažnytinę nuosavybę. Jo inicijuotos reformos turėjo paskatinti kunigus

³⁵ Kauno metropolijos vyskupų konferencijos (1940 m. spalio 8–9 d.) protokolas, LVIA, ap. 1671, ap. 5, b. 60, l. 2.

³⁶ Dekanų konferencijos, įvykusios 1926 VII 16 Panevėžio vyskupo rūmuose, nutarimai, LVIA, f. 1650, ap. 1, b. 174, l. 184.

³⁷ Panevėžio vyskupijos dekanų konferencijos, įvykusios 1930 V. D. [Vytauto Didžiojo] metais liepos 1 d., nutarimai, dalyvaujant J. E. Vyskupui, Kapitulai ir Kurijos nariams, ten pat, l. 105.

³⁸ Ten pat, l. 108.

labiau įsitraukti į socialinį bei kultūrinį parapijų gyvenimą, o tikinčiuosius – sąmoningiau suvokti save esant katalikais. Bet savarankiška vyskupijos raida truko tik 14 metų, kol ją nutraukė sovietų okupacija.

Santrauka

Straipsnyje analizuojami Panevėžio vyskupijos, įsteigtos 1926 m., struktūros organizavimo bei finansavimo klausimai, vyskupo Kazimiero Paltaroko pastangos atnaujinti religinį gyvenimą, lavinti bei drausminti vietos dvasininkus.

1926–1940 m. Panevėžyje padėti tvirti vyskupijos centro pamatai (funkcionavo kurija, pastatyta katedra), nors jo kūrimo procesas nebuvo baigtas – vis dar neturėta dvasinės seminarijos. Prie vyskupijos formavimo bei funkcionavimo nemažai prisidėjo valstybė: nežiūrint komplikuo­tų santykių su vyskupais, tautininkų vyriausybė vykdė finansinius įsipareigojimus Bažnyčiai. Didžioji dalis bažnytinių struktūrų, kaip ir Panevėžio vyskupijos kurija, katedra, parapijų kunigai, konfesinės mokyklos, naudo­josi valstybiniu finansavimu, ne visuomet pakankamu, tačiau gana solidžiu. Tokios smulkmeniška išlaidų kontrole nesaistomos, garantuotos pajamos iš valstybės išdo leido vyskupui K. Paltarokui tvarkyti tam tikras „laisvas“ lėšas, numatyti ir įgyvendinti stambius statybos projektus.

Vyskupas K. Paltarokas stengėsi pagyvinti ir atnaujinti bažnytinį gyvenimą parapijose, lavinti bei drausminti dvasininkus, įteisinti bažnytinę nuosavybę. Jo inicijuotos reformos turėjo paskatinti kunigus labiau įsitraukti į socialinį bei kultūrinį parapijų gyvenimą, o tikinčiuosius – sąmoningiau suvokti save esant katalikais. Bet savarankiška vyskupijos raida truko tik 14 metų, kol ją nutraukė sovietų okupacija.